

PRATARMĖ

Galbūt dėl Lietuvos archeologinio kraštovaizdžio specifikos, radinių reprezentatyvumo, o galbūt ir dėl vis dar aktualių lietuviškosios tapatybės paieškų baltų genčių istorijoje geležies amžius tebėra bene daugiausia Lietuvos archeologų tyrinėjamas laikotarpis. Nepaisant ryškaus pastarojo meto Lietuvos archeologijos posūkio link istorinio laikotarpio objektų kasinėjimų, moksliniu lygmeniu laikotarpis nuo Kristaus gimimo iki Lietuvos valstybės susikūrimo sulaukia akivaizdžiai daugiau dėmesio. Žvelgiant į dabartinę tyrimų būklę, kai kurios temos galbūt atrodo išsemtos, tolesni jų nagrinėjimas – neperspektyvus, prie kitų kaip tik verta sugrįžti atsirandant naujų duomenų, teorinių paradigmu ir metodinių priemonių, dar kitos yra visiškai naujos. Tai puikiai matyti pagrindinių Lietuvos archeologinių leidinių turinyje. 43-iasis „Lietuvos archeologijos“ tomas taip pat ryškiai atspindi šias tendencijas. Jame pateikiami straipsniai, kurių temas jungia baltiškoji erdvė, o chronologiškai jos patenka į keliolika šimtmečių nuo Romėniškojo laikotarpio iki pagoniškosios LDK pabaigos.

Tomą pradeda Bartosz Kontny parengta išsami Bogačevo ir Sūduvių kultūrų ginkluotės analizė. Tai, autoriaus žodžiais, yra šios sudėtingos temos tyrimų dabartinės būklės apibendrinimas. Daugiausia remiamasi paties B. Kontny tyrinėjimų įdirbiu (tai matyti jau vien iš literatūros sąrašo), bet medžiaga aptariama solidžiam istoriografiniame fone ir plačiame Europos *Barbaricum* geografiniame kontekste, taip pat ir baltų arealo dalies, esančios dabartinėje Lietuvoje. Svarbu, kad darbas nėra vien radinių tipologijos ir chronologijos studija. Jame daug dėmesio skiriama ginklų funkcinei paskirčiai, o tai leidžia pereiti ir prie kovos taktikos klausimų. Naujai pažvelgus į ar-

cheologinius radinius ir P. K. Tacito žodžius apie aiščius „reabilituojama“ kalavijo reikšmė baltų ginkluotėje; analizuojama iečių kaip duriamųjų ir svaidomųjų ginklų paskirtis; patvirtinama kirvio svarba ginklų komplekte; kritiškai įvertinama vadinamųjų kovos peilių reikšmė karyboje; teigiama, kad lankas naudotas medžioklėje, o ne kovoti. Šios autoriaus mintys leidžia susidaryti naują Romėniškojo ir Tautų kraustymosi laikotarpių baltų karybos paveikslą. Žinoma, remiantis daugiausia laidojimo paminklų duomenimis, reikia įvertinti tai, kad jie yra materialiai įvairių mirusiojo identitetų, simbolinių reikšmių ir socialinių normų išraiška, pvz., sprendžiant apie artefakto kovinę paskirtį pagal kitų kape aptiktų ginklų komplektą. Straipsnio pabaigoje – autoriaus pastebėjimai apie baltiškos kilmės ginklus, aptiktus aukojimo pelkėse vietose Skandinavijoje. Šie radiniai interpretuojami kaip galimi baltų dalyvavimo kovose Skandinavijoje įrodymai. Jų įsitraukimas į karinius (autoriaus vaizdingai pavadintus „ginklo brolių“) būrius skatino ginkluotės ir kovos taktikos inovacijų plėtrą.

Olga Chomiakova aptaria Vakarų baltų kultūrų ratui būdingą papuošalų tipą – Romėniškojo laikotarpio rankogalines apyrankes. Remiantis publikuotais ir archyviniais duomenimis, atkuriamas „etaloninio“ Sirenevo (*Eisselbitten*) kapinyno kapo 30 įkapių komplekso sudėtis, jos lyginamos su rastomis kitame etaloniniame Moskovskoje 1 kapinyno kape 6. Tokia analizė leidžia autorei pratęsti diskusiją apie šių dirbinių, užimančių svarbią vietą Europos *Barbaricum* tipologinėse schemose, chronologiją. Straipsnyje prieinama prie išvados, kad ši apyrankių forma, atsiradusi netoli Vakarų baltų ir Rytų germanų kultūrinių arealų ribos kaip ryšių su Wielbarko kultūra rezultatas, vystėsi Mozūrijos ežeryno ir Suvalkų regione bei pasiekė

Pietryčių Lietuvą. Pateikiama įdomi įžvalga – rąkogalinės apyrankės kapuose neretai aptinkamos kartu su importiniais dirbiniais bei prestižinių papuošalų vietinėmis imitacijomis, o tai leidžia ir jas laikyti importo iš Mozūrijos bei Suvalkų regionų dalimi. Šių dirbinių paplitimo žemėlapis iliustruoja savotišką „tiltą“ tarp Vakarų baltų kultūrų rato pietvakarinės ir šiaurės rytų dalių. Straipsnis svarbus ne vien kaip vieno dirbinių tipo apžvalga. Lietuvos archeologijai aktualu tai, kad patikslintas jo datavimas leis naujai pažvelgti į kai kurių Pietryčių Lietuvos laidojimo paminklų bei viso kultūrinio horizonto chronologiją.

Rasa Banytė-Rowell imasi labai sudėtingos temos, kuriai, viena vertus, būtina labai gerai pasirengti ir išmanyti medžiagą, bet, kita vertus, tyko nuolatinis pavojus atsimušti į argumentų trūkumo sieną. Straipsnyje aptariami Romėniškojo ir Tautų kraustymosi laikotarpių papuošalai, aptikti skirtinguose archeologiniuose kontekstuose – laidojimo paminkluose ir piliakalniuose bei gyvenvietėse (*sacrum* ir *profanum* sferose). Medžiaga analizuojama plačioje erdvėje, Europos *Barbaricum* kultūrinių ir prekybinių ryšių fone. Tai, kad įvairūs dirbiniai gyvenimiškais aplinkybėmis ir laidojant mirusiuosius įgaudavo skirtingą funkcinę bei simbolinę reikšmę, yra tarsi akivaizdus, bet konkretumo stokojantis teiginys. R. Banytė-Rowell jam suteikia turinio, pagrįsdama pavyzdžiais – Romos monetų, stiklinių indų fragmentų radimvietėmis ir kt. Taip vaizdžiai parodoma, kokia nevienalytė yra archeologinė medžiaga ir kaip archeologinis kontekstas gali lemti jame aptinkamų artefaktų kompleksų turinį. Šiuo požiūriu įdomus autorės posūkis link Brūkšniuotosios keramikos kultūros, beveik nereprezentuojamos laidojimo paminklų, kostiumo. Straipsnis baigiamas įdomiomis autorės įžvalgomis apie piliakalniuose rastus antsmilkinius kaip tikėtiną jų savininkų socialinių vaidmenų simbolį. Žinoma, daugelis autorės teiginių yra hipotezės ir interpretacijos, bet būtent minties

laisvumas yra pirmoji įdomių diskusijų praeities žmonių pasaulėžiūros temomis prielaida.

Kitame straipsnyje keliami panašūs klausimai apie gyvųjų ir mirusiųjų pasaulių santykį, bet nutolstant nuo artefaktų tyrimų. Čia susiduriama ir su panašia balanso tarp hipotezės ir mokslinio objektyvumo problema. Šių eilučių autorius, nauddamasis GIS technologijų teikiamomis metodinėmis priemonėmis, mėgina iš fenomenologinės archeologijos perspektyvos pažvelgti į geležies amžiaus bendruomenių ryšių tarp gyvųjų ir mirusiųjų erdvių supratimą. Straipsnyje analizuojami Rytų Lietuvos pilkapių kultūros teritorijoje netoli vienas kito esantys pilkapynai ir piliakalniai, pastaruosius laikant ne vien gyvenamosiomis vietomis, bet ir ekonominiais, galios bei kulto centrais. Į pilkapynų ir piliakalnių erdvines sąsajas žvelgiama iš atstumo, krypties, padėties vandens telkinių atžvilgiu, komunikacinių ryšių bei vizualaus kontakto perspektyvų. Kiek paminklų topografija gali būti pasaulėžiūros indikatorius, tebėra ateities tyrimų klausimas, į kurį vienareikšmio atsakymo veikiausiai niekada nebus, todėl sąsaja tarp gyvųjų ir mirusiųjų pasaulių santykio realiame kraštovaizdyje bei pomirtinio pasaulio vaizdiniuose straipsnyje pateikiama kaip hipotezė. Erdvinių duomenų analizė leidžia priėti prie preliminarių išvadų: pilkapynų atstumo ir krypties nuo piliakalnių neįžvelgta, tačiau padėtis vandens telkinių atžvilgiu, vizualus kontaktas bei kai kuriais atvejais itin ryškus komunikacinis ryšys atskleidžia, kad gyvųjų ir mirusiųjų pasauliai erdvėje nebuvo sąmoningai atskirti, o veikiau priešingai – simboliškai stengtasi panaikinti barjerą tarp jų. Ar tokia geležies amžiaus bendruomenių santykio su mirusiųjų pasauliu juos supančiame kraštovaizdyje interpretacija yra sėkminga, įvertins skaitytojai.

Tyrinėjimų Rubikių (Rubiki) pilkapyne duomenis skelbia Elina Guščika. Šis Romėniškuoju – Vikingų laikotarpiais datuojamas pilkapių su akmenų vainikais srities, vėliau – sėlių laidojimo

paminklas kasinėtas 1937 ir 2012 m. – skirtingais Latvijos archeologijos etapais, todėl archyvinės ir naujų tyrimų medžiagos apibendrinimas bei nuosekli analizė buvo nelengvas uždavinys. Pilkapynėse iširti septyni pilkapiai, kuriuose aptikta griautinių kapų. Straipsnis – tai klasikinė tyrimų medžiagos publikacija, kurioje aptariama pilkapių ir kapų konstrukcija, įkapės, publikuojami radiokarboninio datavimo rezultatai, pateikiama kai kurių minčių apie pilkapiuose mirusiųjų laidojusių bendruomenių kultūrą bei ideologiją.

Chronologiškai nuo geležies amžiaus kiek nutolsta Gedimino Petrausko straipsnis, kuriame grįžtama prie pastaraisiais dešimtmečiais Lietuvos archeologijoje tai atsinaujinančios, tai vėl pritylančios diskusijos – laidosenos XIII–XIV a. Lietuvoje temos. Šis darbas – tai dalis autoriaus rengtos daktaro disertacijos, kuri iki publikuojant straipsnį jau buvo apginta ir apžvelgiama šiame tome. Autorius prie ankstesnių diskusijų prisijungia kokybiškai naujai – ne tiek tikslindamas chronologiją, paminklų skaičių, paplitimo arealą ar laidojimo formų tipologiją (šiuo požiūriu kritinės pastabos pateikiamos disertacijos apžvalgoje), bet viduramžių degintinius kapinynus aptardamas gerokai platesniame nei vien istoriniame ir etnokultūriniame kontekste. Straipsnyje kapinynai analizuojami kaip integrali juos supančio gamtinio, kultūrinio ir mitologinio kraštovaizdžio dalis. Kapinynų topografija nagrinėjama atsižvelgus į atskirų kraštovaizdžio elementų – gyvenamųjų ir laidojimo vietų, šventviečių, vandens telkinių – erdvinį išsidėstymą, laidojimo vietų matomumą. Išsamiai aptariama kapinynus gaubianti žodinė tradicija. Visa tai leidžia autoriui nuo sausų laidojimo būdų XIII–XIV a. klausimų pereiti prie Lietuvos archeologinėje literatūroje dar gana naujų ir daug sudėtingesnių: gyvųjų ir mirusiųjų erdvių atskirties, atminties, laidosenos mitologinio ir religinio konteksto. Su kai kuriais G. Petrausko teiginiais galima sutikti, galima laikyti juos dis-

kutuotiniais – reikia tikėtis, kad straipsnio išvadas ateityje patikrins jų sukelta mokslinė polemika.

Rokas Vengalis „Lietuvos archeologijos“ puslapiuose jau nebe pirmą kartą nagrinėja Lietuvos archeologinio žemėlapiu ir archeologų naudojamų duomenų bazių temą. Straipsnio išėjimo tašku tampa siūlymas kraštovaizdžio tyrimuose nuo archeologinės vietos koncepcijos pereiti prie vientiso kraštovaizdžio paradigmos, o tam būtini nauji duomenų sisteminimo ir duomenų bazių formavimo principai. Autorius pristato sudaromą Kernavės regiono archeologinių tyrinėjimų geoduomenų bazę, kol kas tik vieną jos dalį – tyrimų modulį, kitą įsipareigodamas pristatyti ateityje. Jos pavyzdžiu straipsnyje atskleidžiama, koks duomenų rinkimo etape svarbus yra teorinis pasirėngimas – pradant nuo, atrodytų, elementarių klausimų, kas yra atskiri archeologiniai tyrimai ir kas apskritai laikytina tyrimais? Siūlomas tyrimų klasifikatorius, kuris yra optimalus bent jau aptariamajam regionui. Neišvengiamai grįžtama ir prie duomenų reprezentatyvumo klausimo, kuris archeologijoje, matyt, yra amžinas, taip pat prie kituose autoriaus straipsniuose jau pabrėžto sistemingų naujų paminklų paieškų trūkumo. Straipsnyje atskleidžiamas labai individualus požiūris: teorinė prieiga, sunkumai, susiję su duomenų rinkimu ir sisteminimu, jų erdvine išraiška, tyrinėtų plotų erdvinio pasiskirstymo, galų gale – mokslinės problemos, kurioms spręsti siūlomas geoduomenų bazės modelis yra tinkamiausias. Žinoma, vargu ar universalią archeologinę geoduomenų bazę, tinkamą visiems kontekstams, objektų kategorijoms, atitinkančią visus mokslinius interesus ir paveldosaugos poreikius, apskritai įmanoma sukurti. Kiti kontekstai, pvz., miestų, pilių, kulto objektų, povandeniniai tyrimai, taip pat su siauresne ar platesne geografine aprėptimi susijusios mokslinės problemos lemtų kitokių geoduomenų bazių formavimo principų ar siūlomo bazės modelio plėtimo, duomenų sąsajų su kitais, ne

archeologiniais, duomenimis būtinybę. Akivaizdu, kad Lietuvos archeologijoje dar bus remiamasi įvairiomis duomenų ir geoduomenų bazėmis. Ateities tyrimai parodys ir tai, koks yra kuo didesnio duomenų detalumo poreikis ir kur yra riba, ties kuria tam reikalingi resursai viršija rezultatus. Tačiau R. Vengalio išvalgos ypač aktualios regioninei archeologijai – toms mokslinių tyrimų temoms, kuriose erdvinė analizė yra esminė sudėtinė dalis ir pagrindinis metodas.

Nors mokslo žurnalai retai skaitomi nuo pra-

džios iki pabaigos, toks skaitytojas šiame tome atrastų netikėtų sąsajų: ir keliamų panašių klausimų, į kuriuos atsakymus mėginama rasti žvelgiant iš skirtingų perspektyvų, ir panašių požiūrio taškų į skirtingus archeologinius objektus, ir lyg tyčia suformuluoto kritinio požiūrio į kituose straipsniuose dėstomas mintis. Galbūt tai lems, kad išsipildys ne vieno autoriaus deklaruojamas siekis ir straipsniai paskatins naujas diskusijas, kurioms atsiras vietos ir „Lietuvos archeologijos“ puslapiuose.

Laurynas KURILA